

Piotr Czepas

Założenia programowe części etnograficznej Obiektu Zamiejscowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 5, 126-147

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Założenia programowe części etnograficznej Obiektu Zamiejscowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Polska środkowa jest terenem, na którym muzea na wolnym powietrzu powstały stosunkowo późno, o wiele wcześniej przecież utworzono pierwsze skanseny w Europie. Wprawdzie już u schyłku lat 50. XX stulecia planowano realizację muzeum na wolnym powietrzu w Łodzi, a w następnej dekadzie w Sieradzu, to jednak aż do tej pory budownictwo chłopskie reprezentujące subregion łęczycki¹ nie doczekało się ekspozycji na terenie skansenu.

Nowo opracowany projekt, który jest próbą zmiany tej sytuacji, stanowić będzie część etnograficzna Obiektu Zamiejscowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Twórcą jego założeń programowych w zakresie etnologii jest autor niniejszego artykułu. Rolę naukowych konsultantów przyjęli prof. dr hab. Władysław Baranowski z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego i prof. dr hab. Jan Święch z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Projekt architektoniczny - założenia wykonali zaś dr inż. Michał Domińczak oraz mgr inż. Marcin Zając z Politechniki Łódzkiej. Wykonawcą zaprojektowanego muzeum została firma Kazimierza Dąbrowskiego z siedzibą w Lubieniu Kujawskim².

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia założeń programowych części etnograficznej Obiektu Zamiejscowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Znajdować się on będzie w miejscowości Tum pod Łęczycą. Prezentacji założeń programowych Obiektu Zamiejscowego dokonam na szerszym tle obejmującym: warunki naturalne, zarys osadnictwa i kształtów wsi, przegląd stanu badań wraz z charakterystyką architektury chłopskiej oraz działalności przemysłowej chłopów w subregionie łęczyckim na przestrzeni XIX i pierwszej połowy XX stulecia. Wszystko to służy próbie odpowiedzi na pytanie: jakie obiekty i dlaczego znajdują się w składzie projektowanego muzeum na wolnym powietrzu w Tumie pod Łęczycą. Niniejsze opracowanie zakończono przeglą-

1 W niniejszym opracowaniu za Kazimierą Zawistowicz-Adamską przyjąłem podział regionu łódzkiego na mniejsze obszary, czyli subregiony. Wymieniona badaczka wyróżniła następujące jednostki etnograficzne o tej randze: łęczycko-kutnowski, łowicko-skierniewicki, rawsko-opoczyński, sieradzko-laski, piotrkowsko-radomszczański, wieluński i łódzki. Zob. K. Zawistowicz-Adamska, *Zakres badań etnograficznych nad regionem łódzkim. Osiągnięcia i postulaty badawcze*, „Prace i Materiały Etnograficzne”, (1959), t. XIII, s. 12.

2 Razem z dr Barbarą Chlebowską i dr Przemysławem Owczarkiem wszystkim wymienionym osobom składamy serdeczne podziękowania za udzieloną nam w formie konsultacji pomoc, niezwykle cenne uwagi i okazaną życzliwość w trakcie prac nad założeniami programowymi muzeum.

dem dotychczasowych inicjatyw zmierzających w kierunku budowy w Polsce środkowej skansenu, który miał zawierać przykłady chłopskiego budownictwa z terenu subregionu łęczyckiego.

Warunki naturalne na terenie łęczyckiego

Teren dzisiejszego subregionu łęczyckiego pokrywa się w pewnym stopniu z obszarem Niecki Łęczyckiej. Stanowi ona odcinek pradoliny warszawsko-berlińskiej, która nie posiada wyraźnych krawędzi. Przejście od terenów wysoczyznowych do jej dna odbywa się stopniowo. Bardzo wyraźnie zarysowane jest płaskie i zatorfione dno pradoliny. Głównymi rzekami przepływającymi przez Nieckę Łęczycką są Bzura i Ner³.

Na obszarze Polski środkowej dominują gleby należące do III, IV i V klasy bonitacyjnej. Udział gleb najżyźniejszych I i II klasy wynosi niecałe 3%⁴. Występują one m.in. na terenie subregionu łęczyckiego. Najlepsze gleby zaliczane do I klasy bonitacyjnej stanowią czarne ziemie. Swoją obecność zaznaczają na obrzeżach Niecki Łęczyckiej. Również dość urodzajne są gleby brunatne występujące w okolicach Łęczycy i Ozorkowa. Oprócz opisanych wyżej gleb na dnie Niecki Łęczyckiej występują również gleby mułowo-bagienne⁵.

Omawiając warunki naturalne, nie sposób pominąć zagadnień szaty roślinnej. Wskutek działalności człowieka na terenie subregionu łęczyckiego uległa ona znacznym przeobrażeniom, zwłaszcza lasy. Ich zwarte kompleksy już od okresu średniowiecza były przedmiotem intensywnej eksploatacji wskutek rozwijającego się tu osadnictwa eksplorującego bardzo dobre gleby.

Łęczyckie należało i nadal należy do terenów o najmniejszej lesistości w Polsce środkowej. O jego stosunkowo niewielkim zalesieniu pisano już w pierwszej połowie lat 80. XIX wieku, charakteryzując ówczesny powiat łęczycki położony w guberni kaliskiej: „Obfitość dróg wodnych, łąk i pastwisk ściągala osadników, skutkiem tego pow. łęczycki należy do najludniejszych i najuboższych w lasy”⁶. Dane z lat dwudziestych XX wieku potwierdzają ten stan rzeczy, informując o powierzchni lasów wynoszącej wtedy na terenie łęczyckiego od 4 do 6%⁷, podczas gdy przeciętne zalesienie obszaru ówczesnej II Rzeczypospolitej wynosiło 23%⁸. Wyżej zarysowany obraz nie uległ zmianie w drugiej połowie XX wieku. W 1969 roku na terenie ówczesnego powiatu łęczyckiego lasy stanowiły 5,9%⁹. Skutki znacznego wylesienia są widoczne do dzisiaj. Dość powiedzieć, że dla województwa łódzkiego wskaźnik lesistości w 2001 roku wynosił zaledwie 20,5% i był najniższy w Polsce¹⁰.

3 A. Dylkowa, *Geografia Polski. Krainy geograficzne*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1973, s. 509.

4 *Ibidem*, tab. s. 511.

5 *Ibidem*, s. 510-511. Por. W. Nowosz, *Tradycyjne gospodarstwo chłopskie i jego przemiany*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1976), t. XIX, s. 96-100. Wymieniony autor omawia w swoich opracowaniach także strukturę gleb dla poszczególnych wsi z terenu subregionu łęczyckiego, np. Łęki. Zob. W. Nowosz, *Polowa uprawa roślin w Łęce*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 30, tab. 1.

6 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (red.) F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. V, Warszawa 1884, s. 651.

7 J. Lech, *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1979), t. XX, s. 40. Powierzchnia lasów w tym okresie posiadała podobną wielkość również w subregionie kutnowskim i łowickim.

8 *Ibidem*, s. 40.

9 A. Dylkowa, *Geografia Polski. Krainy geograficzne*, Warszawa 1973, s. 513.

10 M. Polna, *Zmiany lesistości Polski w latach 1990-2001*, „Acta Scientiarum Polonorum. Silvarum Colendarum

Osadnictwo i kształty wsi

Charakteryzując budownictwo chłopskie subregionu łęczyckiego, nie sposób pominąć kwestii związanych z osadnictwem i kształtami wsi. Zostaną one przedstawione w szerszej perspektywie czasowej niż przyjęty zakres chronologiczny opracowania. Szczególna uwaga poświęcona będzie rozwojowi osadnictwa w Polsce środkowej w kontekście zmian kształtów wsi.

Na rozwój struktur osadniczych w Polsce środkowej niewątpliwie wpływ miały warunki naturalne. Ukształtowanie terenu spowodowało, że najstarsze ośrodki administracyjno-polityczne, np. Łęczycza i związane z nimi wsie, rozwijały się przede wszystkim na obszarach położonych w dolinach rzek. Sprzyjającą okoliczność ku temu stanowiła możliwość ich gospodarczego wyzyskania. Ówczesne wsie miały charakter osad rolniczych, służebnych, targowych i leśnych. Zakładano je w obrębie dóbr duchownych, królewskich oraz prywatnych. Na obszarze Polski środkowej do XIII wieku wsie miały postać rozproszoną. Od tego okresu nabrały zwartej postaci, przybierając kształty owalnicy, ulicówki o niwowym układzie pól lub wielodrożnicy. W krajobrazie osadniczym występowały również osady o zabudowie nieregularnej.

Pewne zagęszczenie początkowej sieci wsi przyniósł rozwój osadnictwa na prawie niemieckim. Nie było ono jednakże na terenie dzisiejszego subregionu łęczyckiego zbyt intensywne. Potwierdza to niewielka liczba wsi lokowanych w ramach tej formy prawnej w XIII i XIV wieku na ówczesnej ziemi łęczyckiej. Na jej obszarze założono bowiem tylko pięćdziesiąt pięć osad¹¹. Wśród miejscowości uformowanych na prawie niemieckim znalazła się Topola położona na północ od Łęczycy, którą lokowano z inicjatywy kapituły wrocławskiej w 1267 roku¹². Omawiany sposób lokacji nie spowodował napływu szerokiej rzeszy osadników, lecz był nową formą prawnoustrojową wsi¹³.

Wraz z rozwojem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej zaczęły tworzyć się układy przestrzenne osad, których centrum stanowiło gospodarstwo folwarczne stanowiące niegdyś własność sołtysią. Powstawały także nowe wsie z folwarkiem w sąsiedztwie już istniejących, np. w pobliżu Chrząstowa założony został Chrząstówek¹⁴.

Na przestrzeni XVI i XVII stulecia rozwijało się dosyć pomyślnie osadnictwo przemysłowe nastawione na eksploatację zasobów leśnych. Podstawą jego egzystencji była prowadzona produkcja węgla drzewnego, popiołu, potażu oraz smoły. Pozostałością po tego rodzaju osadach na terenie subregionu łęczyckiego są nazwy wsi, np. Smolice, Opalanki¹⁵.

Kolejną falą osadnictwa wpływającą na zmianę krajobrazu wiejskiego była kolonizacja holenderska. Jej rozwój w Polsce środkowej przypadł na okres od 1779 roku do 1793 roku. Swoim zasięgiem objęła ona obszar ówczesnego województwa łęczyckiego, tj. okolice Łęczycy, Zgierza i Łodzi. Powstało wtedy sześćdziesiąt kolonii, z których większość rozwinęła się w dobrach prywatnych¹⁶. Kolonizacja holenderska zapoczątkowała powsta-

Ratio et Industria Lignaria², (2005), t. IV, z. 1, tab. 2.

11 J. Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej do roku 1370*, „Roczniki Historyczne”, (1937), R. XIII, s. 212.

12 *Ibidem*, s. 213-218.

13 R. Heck, *Okres gospodarki czynszowej (od połowy XIII do schyłku XV w.)*, [w:] *Historia chłopów Polskich*, t. I, *Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*, (red.) S. Inglot, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław 1970, s. 169.

14 J. Dylik, *Województwo ze stolicą bez antenatów*, Łódź, 1971, s. 107-108.

15 *Ibidem*, s. 109.

16 J. Golberg, *Osadnictwo ołęderskie w dawnym województwie łęczyckim i sieradzkim*, „Zeszyty Nauko-

wanie nowych kształtów wsi, tj. rzędówek najczęściej z jednostronną, rzadziej zaś z obustronną luźną zabudową. Wsie te charakteryzował pasowy układ gruntów. Obok rzędówek na karczunkach leśnych zakładano również osady o zabudowie rozproszonej, które posiadały blokowy układ pól.

Największe zmiany w krajobrazie osadniczym stanowiły skutek reform agrarnych i społecznych dokonanych w XIX wieku. Nie były one jednak wyłącznie efektem ustawy uwłaszczeniowej z 1864 roku, lecz kontynuacją zapoczątkowanych wcześniej procesów. Musimy bowiem mieć na uwadze, że już od schyłku XVIII stulecia właściciele ziemscy próbowali przestawiać swoje majątki z gospodarki pańszczyźnianej na tory wczesnokapitalistyczne. Wyrażało się to w uprzemysławianiu posiadanych dóbr. Aby zracjonalizować gospodarkę, co pozwalało zwiększyć otrzymywane z majątków dochody, dążono do komasacji i separacji arealów dworskich od chłopskich. Efektem tych starań było przenoszenie wsi na nowe grunty. W wyniku tego powstawały wsie rządowe oraz osady rozproszone, które nosiły potoczną nazwę „kolonii”¹⁷.

Kolejnym procesem zapoczątkowanym przed uwłaszczeniem było oczynszowanie chłopów. W początkach XIX wieku doprowadzono do oczynszowania wsi na obszarze subregionu łęczyckiego, np. Górę św. Małgorzaty¹⁸. Przyczynę stanowiła rezygnacja ze świadczeń pańszczyźnianych na rzecz pracy najemnej. Według danych z 1859 roku odsetek oczynszowanych gospodarstw na interesującym nas terenie wahał się w granicach od 60% do 80%¹⁹.

Po wprowadzeniu w życie ustawy uwłaszczeniowej w Królestwie Polskim w 1864 roku, wieś na obszarze Polski środkowej ulegała dalszym przeobrażeniom przestrzennym. Sama ustawa nie wprowadzała jednak nowych kształtów wsi. Przyczyniła się raczej do zwiększenia trudności w dążeniu do scalenia gruntów. W myśl ustawy chłopci otrzymali na własność całą posiadaną ziemię wraz z dzierżawionymi przez nich gruntami należącymi do majątków ziemskich niezależnie od ich położenia. Przenoszenie budynków chłopskich było zakazane bez uzyskania zgody właścicieli. W tej sytuacji przebudowa wsi i scalenie gruntu uzależnione było od tzw. ugody chłopów i ziemian. Oferowanie chłopom gorszych gruntów powodowało, że proces komasacji gruntów przebiegał bardzo opornie, przybierając na sile dopiero pod koniec XIX wieku²⁰.

Okres międzywojenny nie przyniósł już większych zmian w krajobrazie osadniczym Polski środkowej. Wsie, które wówczas założono, były stosunkowo nieliczne i reprezentowały głównie typ rozproszony. Był to również czas, w którym nadal jeszcze likwidowano serwituty wynikające z założeń ustawy uwłaszczeniowej.

Z powyższego przeglądu wynika, że komponentami krajobrazu osadniczego w Polsce środkowej, w tym subregionu łęczyckiego, są również elementy chronologicznie starsze niż powstałe w XIX i XX wieku. Potwierdzają to poszukiwania badawcze, których wyniki zostały ogłoszone drukiem przez Michała Chilczuka. Zdaniem wymienionego autora, większość obszaru Polski środkowej należy do osadniczego Megaregionu Centralnego i wyróżnionego w jego ramach Makroregionu Mazowieckiego. Obszar subregionu łęczy-

we Uniwersytetu Łódzkiego”, (1957), Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 5, s. 78-90, 94, tab. 3, 4; por. J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, Wrocław 1958, s. 112.

17 J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej, op. cit.*, s. 154.

18 S. Cisak, *Środek Polski. Szkice z dziejów gmin: Bedlno, Bielawy, Góra św. Małgorzaty, Krzyżanów, Piątek, Zgierz*, Płock 2003, s. 332 (dane pochodzą z rozdziału V pt. *Zarys monograficzny gminy Góra św. Małgorzaty*, którego autorem jest Stanisław Wiciński).

19 W. Nowosz, *Tradycyjne gospodarstwo chłopskie i jego przemiany*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1976), t. XIX, s. 101, mapa 3.

20 J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej, op. cit.*, s. 153-154.

kiego przynależy zaś do mezoregionu kutnowsko-sochaczewskiego²¹.

Wsie w wyróżnionym mezoregionie kutnowsko-sochaczewskim są przeważnie nowszego pochodzenia. Powstały w wyniku reform agrarnych i wylesienia w XIX i XX wieku, nieznaczny udział mają zaś wsie starszego pochodzenia²².

Z ustaleniami Michała Chilczuka w zupełności korespondują nieco wcześniej ogłoszone drukiem wnioski Marii Kielczewskiej-Zaleskiej. Autorka ta zwróciła uwagę, że na obszarze Polski środkowej dominuje osadnictwo o strukturze mieszanej, skupionej z domieszką osiedli rozproszonych. Sieć osadniczą tworzą skupione wsie przeważnie średniej wielkości, o węzłowym układzie dróg starszego pochodzenia, z udziałem osiedli rozproszonych i rzędówek powstałych w XIX i XX wieku. Dawne wsie na znacznych obszarach ulegały przekształceniu już w pierwszej połowie XIX stulecia w luźne rzędówki o przypolnym układzie siedlisk. Efektem tego procesu było powstanie typu osadnictwa o długopasmowym układzie pól i zabudowie rozciągającej się w poprzek całego areалу wsi. Układ ten jest wynikiem reform agrarnych, pomiaru pól i nierzadko przeniesienia siedlisk na nowe miejsca²³.

Stan badań nad budownictwem chłopskim i przemysłowym

Pierwsze refleksje nad budownictwem chłopskim pochodzącym z subregionu łęczyckiego ogłoszono drukiem już na początku XX stulecia. O glinianych zabudowaniach we wsi Topola położonej na interesującym nas obszarze pisał Józef Grajner, stwierdzając, że „Włościanie przeważnie mieszkają w tak zwanych »glinobitach«, to jest chałupach, mających ściany ubite mocno z gliny i wzmocnione utkwionemi w nich kamykami”²⁴.

Początki systematycznych badań nad chłopskim budownictwem na omawianym terenie przypadają dopiero na okres międzywojenny. Zapoczątkowano je z ramienia Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, kierowane były przez Oskara Sosnowskiego. W ich ramach wykonano inwentaryzację wytypowanych zagród i znajdujących się w nich budynków chłopskich. Dokumentację prowadzono według przyjętego założenia, które kierowało uwagę inwentaryzatorów na obiekty najstarsze, najczęściej występujące, oraz najnowsze. Prace badawcze przeprowadzono w następujących wsiach: Wólka, Janów oraz Tum w 1936 i 1937 roku.

Zdecydowana większość prac badawczych została przeprowadzona dopiero po II wojnie światowej. Na omawianym terenie w ramach badań nad *Polskim Atlase Etnograficznym* zagadnienia budownictwa zdokumentowano w 1959 roku we wsi Krzepocin²⁵. Prace badawcze zostały przeprowadzone według kwestionariusza opracowanego przez Józefa Gajka²⁶.

Na polu badań nad budownictwem chłopskim w subregionie łęczyckim aktywne było również Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi. Z inicjatywy pracowników

21 M. Chilczuk, *Osadnictwo wiejskie Polski (formy i układy przestrzenne)*, Warszawa 1970, s. 53, rys. 30.

22 *Ibidem*, s. 68.

23 M. Kielczewska-Zaleska, *O typach sieci osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy*, „Przegląd Geograficzny”, (1965), t. XXXVII, z. 3, s. 467-468, mapa 1.

24 J. Grajner, *Notatki o wsi Topoli, położonej w powiecie Łęczyckim, gubernji Kaliskiej*, „Wisła”, (1903), t. XVII, s. 654.

25 Krzepocin jest położony w gminie Łęczycza, pow. Łęczycza, woj. łódzkie. Według oznaczeń przyjętych na potrzeby gromadzenia danych i opracowania *Polskiego atlasu etnograficznego* jego lokalizacja wygląda następująco: słup 22, pas 23, pole XIII.

26 J. Gajek, *Kwestionariusz do badań nad budownictwem wiejskim*, Wrocław 1958. [Dodatek do „Ludu”, (1958), t. XLIV, s. 1-56].

Zespołu Etnograficznego, od lat 50. XX wieku zapoczątkowano długofalowe prace badawcze prowadzące do rozpoznania kultury obszarów wchodzących w skład województwa łódzkiego w jego ówczesnych granicach. Przyjęta metoda badań zakładała wytypowanie poszczególnych, reprezentatywnych dla danego obszaru, np. rawskiego, wsi i objęcie ich wraz z przysiółkami badaniami stacjonarnymi. Powodem podjęcia działań badawczych były szybkie zmiany zachodzące po II wojnie światowej związane z procesami modernizacji, które powodowały zanik elementów tradycyjnej kultury typu ludowego.

W wyniku tak sformułowanego programu w latach 1961-1963 badaniami objęto wieś Łęka, która została wytypowana jako reprezentatywna dla subregionu łęczyckiego. Warto dodać, że obok interesującego nas szczególnie chłopskiego budownictwa, podjęto problematykę życia gospodarczego i społecznego, tj. m.in. eksploatacji torfu, handlu, pożywienia oraz zwyczajów weselnych i obrzędów wielkanocnych. Wyniki przeprowadzonych prac badawczych ogłoszono drukiem w ramach Serii Etnograficznej „Prac i Materiałów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”²⁷.

W drugiej połowie lat 60. prace badawcze nad budownictwem chłopskim we wsi Chorki przeprowadziła z ramienia wymienionego wyżej muzeum Bożenna Paszkowska-Wróblewska. W polu jej zainteresowania znalazło się mieszkalne budownictwo wzniesione z gliny²⁸.

Ostatnie systematyczne badania na terenie subregionu łęczyckiego, które poświęcone były budownictwu chłopskiemu, przeprowadzone zostały z inicjatywy Józefa Lecha w 1971 roku. Badacz ten, działając w ramach prac Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, przy okazji prowadzonych obozów dydaktycznych, wykonał w dwudziestu trzech miejscowościach ponad siedemdziesiąt inwentaryzacji skróconych. W toku prac badawczych zdokumentowane zostały wyłącznie obiekty reprezentujące budownictwo mieszkalne. Dużą wartość tych materiałów wspiera fakt, że zostały wykonane według jednolitego wzorca²⁹.

Na polu badań nad chłopskim budownictwem zaznaczyła swoją aktywność również Politechnika Łódzka. W 1973 roku pod kierunkiem Krzysztofa Muszyńskiego przeprowadzono w formie pracy ze studentami poszukiwania badawcze, które zasadniczo koncentrowały się na terenie północnej części subregionu sieradzkiego, obejmując kilkanaście wsi położonych również w przyległej części łęczyckiego. Zdokumentowano wówczas w formie inwentaryzacji skróconych, podobnie jak w przypadku opisanych wyżej badań Józefa Lecha, wyłącznie przykłady budownictwa mieszkalnego³⁰.

27 Wymieniony tom zawiera bardzo cenne artykuły, które były niezwykle przydatne w trakcie pisania niniejszego artykułu. Zob. J.P. Dekowski, *Ogólna charakterystyka Łęki*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 19-27; tenże, *Znaczenie terenów nadrzecznych i wodnych w życiu wsi łęczyckiej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 71-110; B. Paszkowska-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 45-69; J. Lech, *Ludowa technika eksploatacji torfu w Łęczyckiem*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 111-156; I. Lechowa, *Zabytki kultury ludowej z powiatu łęczyckiego w zbiorach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 235-249.

28 B. Paszkowska-Wróblewska, *Gliniane domy w Chorkach, pow. Łęczyca*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1969), t. XIII, s. 145-151.

29 J. Lech, *Inwentaryzacja budownictwa ludowego na terenie województwa łódzkiego (Założenia i stan badań)*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1962), t. IV, s. 89-110, ryc. 1-5.

30 Prace badawcze we współpracy z Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi przeprowadziło Koło Naukowe Architektury przy ówczesnym Wydziale Budownictwa Lądowego Politechniki Łódzkiej (aktualnie

Obszar subregionu łęczyckiego był także polem działalności Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi. Z jego ramienia w wybranych miejscowościach w latach 1979-1982 zdokumentowano przykłady mieszkalnego budownictwa chłopskiego³¹.

Omawiając problematykę stanu badań, nie należy zapominać o dorobku regionalistów. Jego znakomitym przykładem jest Jan Kopka, mieszkaniec Chorek. W prowadzonej przez tego niezwykle zasłużonego regionalistę i kolekcjonera *Kronice Ochotniczej Straży Pożarnej w Chorkach od 1918 roku* odnaleźć możemy informacje poparte fotografiami dotyczące historii chłopskich domów glinianych z tej miejscowości³².

Budownictwo przemysłowe było natomiast przedmiotem badań w subregionie łęczyckim pod kątem akcji związanej z opracowywaniem *Katalogu zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*. Prace terenowe na początku lat 70. XX wieku przeprowadził zespół badaczy kierowany przez prof. dr hab. Bohdana Baranowskiego. Finalnym efektem badań były kolejne zeszyty *Katalogu zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, prezentujące zachowane obiekty tego typu. W ówczesnym powiecie łęczyckim zdokumentowano w 39. miejscowościach 62 przykłady budynków i urządzeń przemysłowych związanych głównie z przemysłem rolno-spożywczym³³. Miały one postać 12. młynów wodnych, 12. młynów motorowych, 3. młynów parowych, 11. wiatraków kozłowych, 3. gorzelni, 2. cukrowni, 2. mleczarni i 2. krochmalni. Wymienionym obiektom towarzyszyła niewielka reprezentacja branż przemysłu mineralnego, włókienniczego i metalowego w postaci: 2. cegielni, 10. zakładów włókienniczych oraz 1. odlewni żeliwa³⁴. Dla porównania w sąsiednim powiecie poddębickim oraz kutnowskim udokumentowano odpowiednio nieco ponad 40 i nieco ponad 50 obiektów związanych w większości również z przemysłem rolno-spożywczym³⁵.

Poza *Katalogiem zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce* przedmiotem naukowych dociekań były również poszczególne obiekty budownictwa przemysłowego z omawianego subregionu, jak np. wiatrak kozłowy w Zawadzie³⁶ czy cukrownia w Leśmierzu³⁷.

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Politechniki Łódzkiej). Materiały z tych badań zostały przekazane do Archiwum Etnograficznego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

- 31 Materiały te mają postać kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa. Zgromadzone są w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi – Delegatura w Skierniewicach.
- 32 J. Kopka, *Kronika Ochotniczej Straży Pożarnej w Chorkach od 1918 roku*, Chorki 1996, s. 207 (maszynopis w posiadaniu autora).
- 33 W niniejszym artykule używam określenia „przemysł rolno-spożywczy” w rozumieniu zgodnym z propozycją Mariana Eckerta. Określenie to należy uznać za najszerze i najpełniejsze. Uwalnia ono m.in. od trudności zaliczania poszczególnych branż do przemysłu rolnego bądź spożywczego. Zob. M. Eckert, *Przemysł rolno-spożywczy w Polsce w latach 1918-1939*, Poznań 1974, s. 5-7. Określenie to przyjęło się również w innych pracach dotyczących historii przemysłu, zob. np. A. Czuchryta, *Przemysł rolno-spożywczy w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, Lublin 2008, s. 13.
- 34 B. Baranowski, K. Baranowski, M. Krakowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, t. IV, z. 6. Powiaty Łęczyca i Poddębice – województwo łódzkie, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 11-30, ryc. 1-34, tabl. 1-2.
- 35 Zob. B. Baranowski, K. Baranowski, M. Krakowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, t. IV, s. 31-42, ryc. 35-41; W. Baranowski, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, t. IV, z. 7. Powiaty Kutno i Skierniewice – województwo łódzkie, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 13-35, ryc. 1-35.
- 36 F. Tomaszewski, *Kiedyś z wiatrem, dziś pod wiatr, czyli rzecz o losie wiatraków*, „Wędrownik”, (2009), R. LIII, nr 4, s. 11-14.
- 37 Np. J. Borówka, *Z dziejów cukrowni Leśmierz*, „Notatki Płockie”, (1996), nr 2/167, s. 18-19.

Budownictwo chłopskie i działalność przemysłu chłopów na terenie łęczyckiego

W niniejszym opracowaniu dokonany zostanie jedynie zarys specyfiki chłopskiego budownictwa, uwypuklający jego najbardziej charakterystyczne cechy na omawianym terytorium w XIX i XX stuleciu. Powodem, dla którego zrezygnowano z szerszego opisu, jest fakt, że dokonano tego już we wcześniejszych opracowaniach³⁸.

Zagrody na terenie subregionu łęczyckiego posiadały najczęściej kształt czworoboczny zbliżony do kwadratu³⁹. Liczba budynków w zagrodzie wahała się od jednego do czterech⁴⁰. Na omawianym obszarze nie występowały zagrody zamknięte.

Domy mieszkalne reprezentowały przeważnie obiekty jednoraktowe oraz półotraktowe. Były to budynki szerokofrontowe, symetryczne. We wsi Chorki wnętrza domów składały się z dwóch izb i położonej pomiędzy nimi sieni. Czasem sień i jedna z izb ulegała dalszym podziałom na dwa pomieszczenia⁴¹. We wsi Łęka wnętrza skromniejszych domów składało się z izby, sieni i komory. Bardziej rozbudowany program wnętrza mieszkalnego obejmował dwie izby (jedna z nich pełniła rolę kuchni), sień i szczytowo położoną komorę⁴².

Budownictwo gospodarcze reprezentowały stodoły szerokofrontowe. Nie występowały natomiast budynki wąskofrontowe i poligonalne tego typu. Obiekty inwentarskie stanowiły czasem wielowiętżne obory posiadające przybudówki pod jednym dachem wykorzystywane do przechowywania torfu. We wsi Łęka jako wolnostojące budynki wznoszono również chlewy, kurniki, wozownie i szopy na torf⁴³.

W budownictwie chłopskim na przestrzeni XIX i XX wieku wykorzystywano rozmaite konstrukcje. Przy wznoszeniu domów mieszkalnych w pierwszej połowie XIX wieku zastosowanie znajdowała konstrukcja sumikowo-łątkowa⁴⁴. Zdaniem Bożenny Paszkowskiej-Wróblewskiej, domy zbudowane przy jej użyciu stanowiły najstarszy typ budownictwa chłopskiego w subregionie łęczyckim⁴⁵, co znakomicie poświadczają źródła historyczne⁴⁶. W połowie XIX stulecia na omawianym terenie zaczęto wykorzystywać konstrukcję

38 Zob. B. Paszkowska-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 45-69; eadem, *Gliniane domy w Chorkach, pow. Łęczyca*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1969), t. XIII, s. 145-151; J. Lech, *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1979), t. XX, m. in. s. 68-69, ryc. 10, 17, 20, 30, 40; E. Miszczyńska, *Pod wspólnym dachem. Tradycyjne budownictwo wiejskie*, [w:] *Na styku regionów. Dziedzictwo kultury ludowej województwa łódzkiego*, (red.) B. Kopczyńska-Jaworska, A. Nadolska-Styczyńska, A. Twardowska, Pułtusk 2007, s. 46-47.

39 J. Lech, *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1979), t. XX, s. 80.

40 Plan zagrody trzybudynkowej z Łęki datowanej na pierwszą połowę XIX wieku podaje Bożenna Paszkowska-Wróblewska. Zob. B. Paszkowska-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, ryc. 3.

41 B. Paszkowska-Wróblewska, *Gliniane domy w Chorkach, pow. Łęczyca*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1969), t. XIII, s. 150, ryc. 6.

42 B. Paszkowska-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, *op. cit.*, s. 49-50, 57, ryc. 4-5.

43 *Ibidem*, s. 57-66, ryc. 12-21.

44 W swoim opracowaniu Bożenna Paszkowska-Wróblewska, dokonując charakterystyki tej konstrukcji, stosowała określenie „słupowa”. B. Paszkowska-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, *op. cit.*, s. 45, 49-57, ryc. 1, 4-5, 7.

45 *Ibidem*, s. 45, 49.

46 Na podstawie źródeł historycznych wiadomo, że w początkach XIX stulecia chłopskie domy o konstrukcji sumikowo-łątkowej, określane jako „w słupy zakopowane”, funkcjonowały na terenie łęczyckiego w dobrach Leźnica Mała. Zob. B. Baranowski, J. Bartyś, *Inwentarz dóbr Leźnica Mała w Łęczyckiem z 1811 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, (1960), R. VIII, nr 4, s. 529, 532-534, 537-538, ryc. 21, 32, 36, 41,

zrębową. Konstrukcje murowane pojawiły się dopiero na początku XX wieku.

Niezwykle ciekawa i warta choćby krótkiej wzmianki była konstrukcja ścian niektórych stodół. We wsi Łęka zdokumentowano bowiem budynek o ścianach łączących elementy konstrukcji sumikowo-łatkowej oraz szkieletowej⁴⁷.

Sygnalizowany już w niniejszym opracowaniu niedostatek zasobów drewna stanowił przyczynę sięgania po inne surowce budowlane, w tym glinę, stanowiącą budulec tani i stosunkowo łatwo dostępny. W konsekwencji w subregionie łęczyckim zarówno chłopskie domy mieszkalne, jak i budynki inwentarskie nierzadko wznoszono z gliny, zwłaszcza we wsiach, gdzie przeprowadzono reformy agrarne⁴⁸. Jako materiał na pokrycia dachowe w powszechnym użyciu była słoma, nadto dość duże zastosowanie znajdowała trzcina⁴⁹.

Na żyznym obszarze subregionu łęczyckiego bardzo dobrze rozwijało się rolnictwo. Jego obecność stanowiła dogodną okoliczność do podejmowania działalności przemysłowej. Już w pierwszej połowie XIX stulecia założono pierwsze cukrownie, w 1838 roku Leśmierzu i w 1847 roku w Młynowie⁵⁰.

Dużą liczbę zakładów reprezentujących branżę przemysłu rolno-spożywczego w gospodarce prowadzonej na terenie subregionu łęczyckiego potwierdzają dane archiwalne. W 1863 roku w ówczesnym powiecie łęczyckim działały m.in. 4 cukrownie, 3 krochmalnie, 243 młyny wodne i wiatraki oraz 35 gorzelni i 22 browary⁵¹.

Duże uprzemysłowienie omawianego terenu ilustrują również dane pochodzące z pierwszej połowy lat 80. XIX stulecia. Stwierdzono wtedy:

Co do przemysłu fabrycznego, to pow. łęczycki zajmuje pierwsze miejsce w gubernii (kaliskiej – przypis P.C.) po kaliskim. Posiada on 2 przędzalnie bawełny (Ozorków) (...); 15 fabr. sukna i tkanin wełnianych (Ozorków, Łęczyca) (...); 5 przędzalni (...); 3 folusze (?) (...); 2 papiernie (...); 2 fabr. narzędzi rolniczych (...); 13 farbiami (...); 7 garbarni (...); 3 mydlarnie (...); fabr. gazowa (...); 11 cegielni (...); 5 garncarni (...); 2 cukrownie (...); 6 gorzelni (...); 3 browary (...); 3 miodosytnie (...); 1 dystylarnia (...); 3 fabr. octu (...); 19 olejarni (...); 163 młynów i wiatraków (...). Ogółem 270 fabryk z 1986 robot. i 2,039,850 rs. (rubli srebnych – przypis P.C.) prod. rocznej⁵².

Zakłady przemysłu rolno-spożywczego zatrudniały 901 robotników i wypracowywały

55, 57, 59. Na obszarze sąsiedniego subregionu łowickiego wykorzystanie omawianej konstrukcji w osiemnastowiecznym budownictwie stwierdził Henryk Świątkowski. Jego zdaniem, na tym terenie była to konstrukcja starsza od zrębowej. H. Świątkowski, *Łowickie chałupy XIX i pierwszej połowy XX wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie”, (1976), t. IX, s. 65.

47 W. Paszkowka-Wróblewska, *Tradycyjne budownictwo w Łęce*, op. cit., s. 57-61, ryc. 12-14. W dalszej części niniejszego opracowania jego autor określił ją jako „mieszana”. Zob. opis budynku gospodarczego w partii poświęconej charakterystyce poszczególnych obiektów na terenie muzeum.

48 Szeroki stopień zastosowania gliny jako surowca budowlanego potwierdza fakt, że na omawianym obszarze była wykorzystywana również w budownictwie dworskim. Zob. B. Paszkowska-Wróblewska, *Gliniane domy w Chorkach, pow. Łęczyca*, op. cit., s. 151, ryc. 8; J. Lech, *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, op.cit., s. 41, ryc. 16.

49 J.P. Dekowski, *Znaczenie terenów nadrzecznych i wodnych w życiu wsi łęczyckiej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 97.

50 B. Baranowski, K. Baranowski, M. Krakowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, op.cit., s. 8-9, 13, 17.

51 Archiwum Główne Akt Dawnych. *Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych*, sygn. 6966, k. 56-57. Dane te pochodzą z *Raportów składanych Carowi przez gubernatorów cywilnych o stanie guberni* (w tym konkretnym przypadku chodzi o gubernię warszawską). Duża liczba wymienionych, np. gorzelni i browarów wynika z faktu, że były to zakłady niewielkie i słabe technicznie.

52 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (red.) F. Sulimierski, B. Chlebowski,

W. Walewski, t. V, Warszawa 1884, s. 652.

roczną produkcję na poziomie 915.750 rubli srebrnych.

Inwestycje chłopskie na omawianym terenie związane były przeważnie z branżami przemysłu rolno-spożywczego. Wyrażały się w zakładaniu przede wszystkim młynów wietrznych, obok niewielkich młynów wodnych lub motorowych o gospodarczym charakterze produkcji czy olejami. Ponadto eksploatowano również surowce naturalne w postaci torfu⁵³. Inne wspomniane wyżej gałęzie i branże, np. przemysł włókienniczy, cukrownictwo, gorzelnictwo, znajdowały się zasadniczo poza zasięgiem możliwości inwestycyjnych chłopskich gospodarstw.

Obiekt Zamiejscowy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Charakterystyka poszczególnych komponentów

Obiekt składać się będzie z trzybudynkowej zagrody chłopskiej oraz towarzyszących jej obiektów architektonicznych reprezentujących budownictwo mieszkalne, przemysłowe oraz rzemieślnicze.

Zagrodę tworzyć będą trzy budynki wielkiej architektury: dom mieszkalny, wielofunkcyjny budynek inwentarski oraz budynek gospodarczy – stodoła. Uzupełnią ją elementy tzw. małej architektury, tj. studnia z żurawiem, piwnica, gnojownik oraz brama wjazdowa z furką i ogrodzeniem w postaci plotu. Znajdzie się nadto kierat, kompozycje zieleni, wreszcie elementy małej architektury sakralnej, tj. dwie kapliczki: jedna zlokalizowana będzie w obrębie zagrody, druga w pobliżu projektowanego stawu.

Obiektami zlokalizowanymi poza zagrodą, ale w ramach muzeum, będą wiatrak kozłowy, olejarnia i kuźnia. Założenie dopełnią piec garncarski, piec chlebowy i budynek mieszkalny pełniący funkcje administracyjno-ekspozycyjne.

Opisane powyżej muzeum będzie stanowić prezentację zagrody chłopskiej należącej do średniozamożnych gospodarzy z terenu subregionu łęczyckiego, pochodzącej z okresu międzywojennego.

Do programu muzeum zdecydowano się włączyć również obiekty spoza subregionu łęczyckiego, tj. olejarnię i kuźnię. Decyzję tę wymusił brak zachowanych budynków tego rodzaju, a czasami nawet ich urządzeń technologicznych na omawianym obszarze⁵⁴.

Wszystkie obiekty, które znajdują się na terenie muzeum, tj. wiatrak kozłowy, olejarnia oraz kuźnia, wytypowane zostały przez autora niniejszego opracowania. Decyzje o ewentualnym nabyciu i późniejszej translokacji poprzedziły prace terenowe w postaci wielokrotnych wizji lokalnych, wreszcie kwerenda źródłowa z wykorzystaniem dotychczasowej literatury i danych historycznych.

53 Eksploatacją złóż torfu zajmowali się zarówno chłopci, jak i właściciele ziemscy. Dostarczano go na potrzeby zakładów przemysłowych, np. dla cukrowni w Młynowie. Służył również jako opał dla mieszkańców wsi i miast, np. Łęczycy, Piątku. Zob. J. Lech, *Ludowa technika eksploatacji torfu w Łęczyckiem*, op. cit., s. 111-156; S. Cisak, *Środek Polski. Szkice z dziejów gmin: Bedlno, Bielawy, Góra św. Małgorzaty, Krzyżanów, Piątek, Zgierz, Płock* 2003, s. 346 (dane pochodzą z rozdziału V pt. *Zarys monograficzny gminy Góra św. Małgorzaty*, którego autorem jest Stanisław Wiciński).

54 Przeprowadzone w latach 2010-2011 liczne wizje lokalne i rozmowy z mieszkańcami potwierdziły funkcjonowanie olejarni w subregionie łęczyckim jeszcze w latach 50. XX wieku. Wyjazdy terenowe ujawniły także istnienie w przeszłości lub aktualne funkcjonowanie kilku warsztatów kowalskich. Natrafiono na nie m.in. w miejscowościach: Ambrożew, Grabów, Marynki, Mazew, Podgórzycze, Sługi, Tum. Najczęściej były one jednak albo ulokowane w jednym z pomieszczeń budynku inwentarskiego z drugiej połowy XX wieku, albo już pozbawione walorów zabytkowych wskutek daleko posuniętego procesu modernizacji.

Obiekty zagrody chłopskiej

Dom mieszkalny. Obiekt stanowić będzie dom jednotraktowy, szerokofrontowy, symetryczny, złożony z trzech pomieszczeń, tj. dwóch wielofunkcyjnych izb oraz przelotowej sieni. Historyczną lokalizację omawianego obiektu stanowi miejscowość Chorki, gm. Grabów, pow. Łęczyca, gdzie został wzniesiony u schyłku XIX wieku.

Będzie to obiekt o ścianach glinianych wzniesionych na fundamencie z kamieni polnych o powierzchni ścian z zewnątrz bielonej wapnem. Na ścianach podłużnych ułożone będą belki, na nich z kolei oparte belki pałapowe, w które wpuszczone będą zakończenia krokwi. Budynek zwieńczy naczółkowy krokwiowy dach kryty słomą. Powierzchnia obydwu szczytów wykończona zostanie szalowaniem z desek ułożonych pionowo na styk. Do wnętrza domu, po obydwu stronach sieni, prowadzić będą drzwi klepkowe, jedno-skrzydłowe zawieszane na zawiasach pasowych. Ponad ich taflami znajdują się trójdzielne

Chorki. Dom mieszkalny. Stan w 2011 roku, (fot. Piotr Czepas).

nadświetla. Drzwi wewnętrzne, umożliwiające komunikację pomiędzy pomieszczeniami, będą klepkowe, jedno-skrzydłowe, zawieszane na zawiasach pasowych. W każdej z izb znajdują się dwa okna krosnowe, dwuskrzydłowe, sześciopolowe. Urządzenia paleniskowo-dymne wymurowane będą w każdej z izb oraz w sieni. Złożone będą: z pieca do gotowania z zamkniętym paleniskiem nakrytym płytą żeliwną z fajerkami, nad paleniskiem znajdzie się okap odprowadzający parę do przewodu kominowego; z kaflowego pieca ogrzewalnego; pieca piekarskiego w szerokim kominie ustawionym podkalenicowo. Opisany wyżej budynek nie istnieje w terenie, wobec tego zostanie zrekonstruowany.

W jego wnętrzu powstanie ekspozycja obrazująca kulturę materialną (warunki życia, zajęcia codzienne, gospodarstwo domowe) mieszkańców wsi na terenie subregionu łęczyckiego w okresie międzywojennym.

Budynek inwentarski. Obiekt stanowić będzie budynek wielownętrzny, wielofunkcyjny, złożony z trzech pomieszczeń pełniących funkcje obory, stajni oraz chlewu. Od strony ściany szczytowej chlewu przylegać będzie ulokowana pod wspólnym dachem szopa na torf. Historyczną lokalizację omawianego obiektu stanowi miejscowość Łęka, gm. Łęczyca, pow. Łęczyca, gdzie został wzniesiony na początku XX stulecia.

Będzie to obiekt o ścianach glinianych wzniesionych na fundamencie z kamieni polnych o powierzchni ścian z zewnątrz bielonej wapnem. Na ścianach podłużnych ułożone zostaną belki, na nich oparcie znajdą belki pulapowe, w które wpuszczone będą zakończenia krokwi. Budynek zostanie zwieńczony czterospadowym krokwiowym dachem krytym słomą. Do poszczególnych pomieszczeń budynku inwentarskiego, tj. obory, chlewu i stajni, prowadzić będą drzwi spongowe, jednoskrzydłowe, zawieszane na zawiasach pasowych. W ścianie tylnej, w części zajmowanej przez chlew i stajnię, znajdują się dwa niewielkie otwory okienne pozbawione szyb. Do jednej ze ścian szczytowych przylegać będzie szopa na torf wzniesiona w konstrukcji szkieletowej, odmiany ryglowej, o ścianach oszalowanych pionowo deskami. Opisany wyżej budynek nie istnieje w terenie, wobec tego zostanie zrekonstruowany.

We wnętrzu szopy na torf powstanie ekspozycja obrazująca technikę eksploatacji tego surowca na terenie subregionu łęczyckiego.

Budynek gospodarczy. Obiekt stanowić będzie budynek gospodarczy szerokofrontowy pełniący rolę stodoły. Składać się będzie z dwóch sásieków oraz jednego przejezdnego klepiska. Od strony podwórza pod wspólnym dachem przed jednym z sásieków ulokowana zostanie przybudówka. Historyczną lokalizację omawianego obiektu stanowi miejscowość Łęka, gm. Łęczyca, pow. Łęczyca, gdzie został wzniesiony w drugiej połowie XIX stulecia.

Będzie to obiekt o ścianach drewnianych wzniesionych w konstrukcji mieszanej (łączącej elementy konstrukcji szkieletowej i sumikowo-łatkowej) na fundamencie z kamienia polnego. Krokwie dachowe znajdą oparcie bezpośrednio na najwyższych belkach ścian podłużnych. Budynek zwieńczy czterospadowy krokwiowy dach pokryty słomą. W ścianach frontowej i tylnej znajdują się dwuskrzydłowe wrota o szerokości analogicznej do szerokości klepiska obracające się na biegunach. Do jednej ze ścian frontowych dobudowana będzie przybudówka wzniesiona w konstrukcji szkieletowej, odmianie ryglowej o ścianach oszalowanych pionowo deskami, zaopatrzona w osobne wejście zamykane drzwiami spongowymi z desek. Opisany wyżej budynek nie istnieje w terenie, wobec tego zostanie zrekonstruowany.

We wnętrzu stodoły, w jednym z sásieków, powstanie ekspozycja poświęcona młynarstwu wietrznemu (dopełniająca ekspozycję planowaną w wiatraku kozłowym, prezentującą elementy jego konstrukcji i urządzenia, które nie znalazły się w nim w wyniku przywrócenia stanu parku maszynowego do poziomu z przełomu XIX i XX wieku), w drugim zaś umieszczona zostanie kolekcja pojazdów konnych z Działu Gospodarstwa i Przemysłu Wiejskiego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Powierzchnia klepiska i dobudówki wykorzystana zostanie w celu ekspozycji maszyn rolniczych.

Mała architektura. Obiektami małej architektury, stanowiącymi integralne komponenty zagrody, będą studnia, piwnica ziemna, gnojownik oraz brama wjazdowa z furką i ogrodzeniem w postaci płotu. W obrębie podwórza przed wrotami stodoły ustawiony zostanie żeliwny kierat.

Studnia będzie obiektem o zarysie kwadratowym, posiadającym nadziemną cembrowinę o konstrukcji sumikowo-łatkowej. Pod powierzchnią ziemi jej ocembrowanie będzie wykonane z otoczków. Zaopatrzona zostanie w żuraw służący do wyciągania wody. Znajdzie się w obrębie podwórza nieopodal wejścia do domu mieszkalnego.

Piwnica ziemna zlokalizowana będzie w obrębie zagrody przy ścianie szczytowej budynku inwentarskiego. Posiadać będzie ściany wymurowane z gliny, zwieńczy ją dwuspadowy dach krokwiowy. Ściany szczytowe piwnicy obite zostaną pionowo deskami, od strony podwórza znajdzie się wejście zabezpieczone dwoma parami drzwiczek. Pierwsze poprowadzą do przedsiönka, drugie zaś do właściwej komory piwnicy.

Gnojownik umieszczony zostanie przy ścianie frontowej budynku inwentarskiego. Otrzyma postać dołu ziemnego o krawędziach wyłożonych kamieniami polnymi i obsypanych z zewnątrz ziemią.

Do zagrody poprowadzi brama wjazdowa z furtą. Brama wjazdowa posiadać będzie dwa skrzydła, furta zaś jedno skrzydło. Obydwa elementy zostaną wykonane ze sztachet i zawieszane na zawiasach pasowych. Od strony drogi granice zagrody wytyczy płot sztachetowy, zaś po bokach płot laskowy.

Mała architektura sakralna. Obiektami małej architektury sakralnej będą dwie kapliczki słupowe. Pierwsza – z figurą Chrystusa Frasobliwego, zlokalizowana będzie przy bramie wjazdowej do zagrody, druga zaś – z figurą Jana Nepomucena, stać będzie w pobliżu projektowanego stawu.

Kompozycje zieleni zagrodowej. Od strony drogi przed budynkiem mieszkalnym znajdzie się ogródek kwiatowy. Wzdłuż jednego z boków zagrody urządzony zostanie warzywnik i sad z pasieką uli pszczelich. Na przeciwległym boku zagrody, przy bramie wjazdowej, powstanie ogród z krzewami kwitnącymi, np. lilakami pospolitymi.

W ogródku kwiatowym rosnać będą następujące gatunki roślin: piwonie, stokrotki, nagietki, astry, mięta, rumianek; w ogródku warzywnym i sadzie: jabłonie, grusze, śliwy, wiśnie, czereśnie, porzeczki, agrest, ogórki, koper, chrzan, groch, dynie. Przy domu mieszkalnym oraz stodole rosnać będą również topole jako naturalny piorunochron. Drzewem rosącym w stanie naturalnym może być lipa.

Budynek ekspozycyjno-administracyjny. Obiekt stanowić będzie budynek mieszkalny symetryczny, szerokofrontowy, półotraktowy. Historyczną lokalizację omawianego obiektu stanowi miejscowość Mały Tum, gm. Góra Św. Małgorzaty, pow. Łęczyca, gdzie został wzniesiony około 1870 roku.

Będzie to obiekt o ścianach drewnianych wzniesionych przy użyciu konstrukcji zrębowej, w odmianie na zamki pletwowe, tzw. jaskółczy ogon, na fundamencie z kamieni polnych o powierzchni ścian z zewnątrz bielonej wapnem. Na najwyższej belce zrębu oparcie znajdują belki pułapowe, na ich zakończeniach oparte zostaną końce krokwi. Budynek zwieńczy czterospadowy krokwiowy dach pokryty słomą. Do wnętrza domu poprowadzą drzwi klepkowe, jednoskrzydłowe zawieszane na zawiasach pasowych, ponad nimi znajdzie się trójdzielne nadświetle. Komunikacja na zewnątrz będzie możliwa również przy pomocy drzwi klepkowych, jednoskrzydłowych, zawieszonych na zawiasach pasowych, znajdujących się w ścianie tylnej. Drzwi wewnętrzne umożliwiające komunikację wewnątrz domu będą klepkowe, jednoskrzydłowe, zawieszane na zawiasach pasowych. W ścianie frontowej oraz tylnej znajdują się otwory okienne wypełnione oknami krosnowymi, dwuskrzydłowymi, sześciopłowymi. Urządzenia paleniskowo-dymne znajdują się

w jednej z izb. Z uwagi na charakter budynku ograniczone zostaną do komina słupowego ustawionego podkalenicowo. Opisany wyżej budynek nie istnieje w terenie, wobec tego zostanie zrekonstruowany.

Budynek będzie przeznaczony na cele administracyjno-ekspozycyjne. We wnętrzu na parterze przewidziane są dwa pomieszczenia ekspozycyjne (lub jedno pomieszczenie ekspozycyjne i jedno administracyjne), pomieszczenie gospodarcze oraz pomieszczenie sanitarne. Na poddaszu ulokowane będą pomieszczenia socjalne oraz sanitarne.

Wiatrak kozłowy. Obiekt reprezentuje najpowszechniejszy na terenie Polski środkowej, a tym samym w subregionie łęczyckim, typ kozłowy. Będzie to młyn wietrzny z miejscowości Zawada, gm. Łęczyca, pow. Łęczyca. Obiekt ten wybudowany został około 1820 roku w miejscowości Kwiatkówki, gm. Góra Św. Małgorzaty, pow. Łęczyca. Miejscowość ta leży w najbliższym sąsiedztwie planowanego muzeum. Około 1900 roku przeniesiono go do Zawady, gdzie był czynny do 1957 roku⁵⁵.

W ramach prac nad tworzeniem muzeum wytypowano go do translokacji w 2010 roku. Pod koniec tego roku został on zakupiony do zbiorów Działu Gospodarstwa i Przemysłu Wiejskiego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. W 2011 roku został translokowany na teren powstającego muzeum.

Będzie to obiekt o podwalinach wykonanych na fundamencie z kamieni polnych, ścianach o konstrukcji szkieletowej, oszalowanych pionowo deskami, zwieńczony dachem dwuspadowym pokrytym gontem z naczółkiem od strony skrzydeł. Urządzenia technologiczne stanowić będą: jedno złożenie kamieni młyńskich, odsiewacz graniasty oraz wialnia.

Na decyzję o translokacji obiektu wpłynęło zachowane w bardzo dobrym stanie wyposażenie technologiczne wiatraka. Nie bez znaczenia pozostawała również możliwość sprzedaży obiektu w ręce prywatne. We wnętrzu wiatraka jest przewidziana ekspozycja ilustrująca młynarstwo wietrzne na przełomie XIX i XX stulecia.

Olejarnia. Olejarnia należy do obiektów związanych z drobną produkcją przemysłową na wsi. Jest to obiekt z miejscowości Mszadla, gm. Lipce Reymontowskie, pow. Skierniewice. Uruchomiona została w 1948 roku (większość urządzeń pochodzi z okresu międzywojennego ze starszej olejarni) czynna była do końca XX stulecia⁵⁶.

Zawada. Wiatrak kozłowy, (fot. Piotr Czepas).

55 Dokładne dane o historii młyna wietrzego z Zawady zawiera *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*. Zob. B. Baranowski, K. Baranowski, M. Krakowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. op.cit.*, s. 30, ryc. 32-34. Zob. również: F. Tomaszewski, *Kiedys z wiatrem, dziś pod wiatr, czyli rzecz o losie wiatraków*, „Wędrownik”, (2009), R. LIII, nr 4, s. 11-14.

56 Prezentowana tu olejarnia z Mszadli oraz kuźnia z Porszewic będą przedmiotami osobnych opracowań autora

Mszadla. Urządzenia technologiczne olejarni, (fot. Piotr Czepas).

W ramach prac nad tworzeniem muzeum wytypowano ją do translokacji w 2010 roku. Pod koniec tego roku została ona zakupiona do zbiorów Działu Gospodarstwa i Przemysłu Wiejskiego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. W 2011 roku jej urządzenia zostały translokowane na teren powstającego muzeum.

Budynek olejarni stanowić będzie obiekt o podwalinach wykonanych na fundamencie z kamieni polnych, ścianach konstrukcji szkieletowej oszalowanych pionowo deskami. Budynek zwieńczony będzie dachem dwuspadowym pokrytym papą. Wewnątrz budynku znajdują się urządzenia technologiczne w postaci prasy dźwigniowej, otwartego paleniska z kapturem umożliwiającym użycie kociołka do podgrzewania śruty na poziomej osi, złożenia walców typu gniotącego oraz skrzyni na zboże.

Na decyzję o translokacji obiektu wpłynęło zachowane w bardzo dobrym stanie unikatowe już dziś wyposażenie technologiczne. We wnętrzu olejarni ustawione zostaną zakupione urządzenia, tworząc ekspozycję ilustrującą proces wyrobu oleju na wsi.

Kuźnia. Kuźnia należy do obiektów związanych z wiejską wytwórczością rzemieślniczą. Jest to obiekt z miejscowości Porszewice, gm. Pabianice, pow. Pabianice. Pochodzi z przełomu XIX i XX wieku (część jej wyposażenia została zakupiona przez Muzeum Miasta Pabianic), w roku 2012 była okresowo nadal czynna.

W ramach prac nad tworzeniem muzeum wytypowano ją do translokacji w 2011 roku. Obiekt został zakupiony przez Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi w 2012 roku, posiada bowiem w swoim wnętrzu bardzo dobrze zachowane podstawowe urządzenia technologiczne, jak np. palenisko, oraz znaczną ilość drobnego sprzętu kowalskiego.

Budynek kuźni stanowić będzie obiekt o podwalinach wykonanych na fundamencie z kamieni polnych, ścianach konstrukcji szkieletowej, oszalowanych pionowo deskami. Budynek zwieńczony zostanie dachem dwuspadowym pokrytym papą. Dach od strony

niniejszego artykułu. Jest to powodem, dla których ograniczono się tutaj tylko do podania podstawowych informacji o ich historii i wyposażeniu technologicznym.

Porszewice. Kuźnia. Na pierwszym planie właściciel kuźni, (fot. Piotr Czepas).

drzwi wejściowych tworzyć będzie podcień wsparty na dwóch zastrzałach. Wewnątrz budynku znajdują się urządzenia technologiczne służące do produkcji wyrobów kowalskich. W jego wnętrzu powstanie ekspozycja ilustrująca ten rodzaj rzemiosła na wsi.

Piec chlebowy i garncarski. Obiekty te znajdują się poza zagrodą, w niedalekim sąsiedztwie kuźni i olejarni. Piec chlebowy zostanie wymurowany z cegieł i zwieńczony dwuspadowym dachem pokrytym papą. Piec garncarski reprezentować będzie typ pieca pionowego wymurowanego z cegły czerwonej. Osłonięty zostanie dwuspadowym dachem wspartym na słupach. Obydwa obiekty powstaną na cele przeprowadzania warsztatów ilustrujących produkcję pieczywa i ceramiki.

Inne obiekty. Obiektami towarzyszącymi opisanym wyżej budynkom skansenu są: plac zabaw dla dzieci oraz częściowo zadaszony podest sceniczny.

Łęczyckie a koncepcje muzeów na wolnym powietrzu w Polsce środkowej

W ostatniej części niniejszego opracowania chciałbym zwrócić uwagę na projekty powstania muzeum na wolnym powietrzu w Polsce środkowej, w którego programie miały znajdować się obiekty budownictwa chłopskiego z terenu subregionu łęczyckiego. Zwrócę również uwagę na postaci zaangażowane w tak ukierunkowane działania, jak prof. dr hab. Kazimiera Zawistowicz-Adamska czy Józef Lech. Położyły one znaczne zasługi dla łódzkiego ośrodka etnologicznego, jak i na polu badań nad budownictwem chłopskim.

Na obszarze Polski środkowej jak dotąd – niestety – nie powstało muzeum na wolnym powietrzu, które przedstawiałoby zabytki budownictwa chłopskiego z całego tego terenu. Tym niemniej myśl o budowie skansenu zakrojonego na taką skalę narodziła się w łódzkim środowisku naukowym już u schyłku lat 50. XX wieku. Wyrazem tego były ogłaszane

drukiem artykuły promujące tę ideę⁵⁷.

Inicjatorką idei i rzeczniczką budowy skansenu była prof. dr hab. Kazimiera Zawistowicz-Adamska. Opracowała ona zasadnicze zręby koncepcji merytorycznej oraz plany realizacji muzeum. Wśród pozostałych osób zaangażowanych w to przedsięwzięcie należy wymienić Józefa Lecha oraz Annę Korytowską. Skansen miał powstać jako Park XX-lecia na ówczesnych południowo-wschodnich obrzeżach miasta Łodzi, na tzw. Młynku, położonym w dolinie rzeki Olechówki. W jego ramach, obok części muzealnej, zaprojektowano również część wypoczynkowo-sportową. W myśl założeń miała służyć potrzebom rekreacji mieszkańców miasta. Obejmowała m.in. stawy przeznaczone do uprawiania sportów wodnych, baseny, przystań kajakową i boiska⁵⁸. Budowa łódzkiego parku etnograficznego miała zostać zrealizowana w ramach programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Zaprojektowana część etnograficzna miała bardzo szeroki program. W założeniu skansen miał przedstawiać przykłady tradycyjnego budownictwa pochodzące z całej Polski środkowej. Zasięg subregionów reprezentowanych w muzeum pokrywał się z granicami ówczesnego województwa łódzkiego, z wyjątkiem opoczyńskiego, należącego wówczas do województwa kieleckiego. Skansen miał stanowić ekspozycję obiektów z przełomu XIX i XX wieku, obrazując całokształt zagadnień kulturowych na terenie Polski środkowej związanych z formowaniem się tzw. regionu łódzkiego. Jego zadaniem miało być również ukazanie wpływu miasta Łodzi na przeobrażenia społeczno-kulturowe wsi. W skansenie reprezentowane obiekty architektoniczne podzielono na dziewięć projektowanych zespołów, a mianowicie: 1) łączycy, 2) łowicki, 3) rawsko-opoczyński, 4) piotrkowsko-belchatowsko-radomszczański, 5) sieradzki, 6) wieluński, 7) obiektów przemysłowych, 8) obiektów dworskich, 9) obiektów miejskich⁵⁹. Zespoły 1-6 miały być reprezentowane przez charakterystyczne zagrody wytypowane na podstawie badań terenowych. Obiekty przemysłowe reprezentować miały młyn wodny, olejarnia oraz młyn wietrzny. Zespół obiektów dworskich składać się miał z dworku, spichlerza, karczmy i kościółka, natomiast budownictwo z terenu Łodzi stanowić miał fragment uliczki złożonej z sześciu robotniczych budynków mieszkalnych z Widzewa⁶⁰. Realizacji doczekała się niestety tylko wspomniana wyżej część wypoczynkowo-sportowa, a dorobek etnografów zaprzepaszczono.

Kolejnym muzeum na wolnym powietrzu, któremu nieco na marginesie poświęcę teraz uwagę, będzie Sieradzki Park Etnograficzny. W latach 60. XX wieku z zamysłem stworzenia skansenu powiązanego z Muzeum Okręgowym w Sieradzu wystąpiła Zofia Neymanowa, ówczesna dyrektor sieradzkiej placówki. Zadaniem projektowanego muzeum miała być prezentacja zabytków architektury oraz szczególnych walorów kulturowych subregionu sieradzkiego. Nie ograniczono się tylko do wymienionego terenu, mając na uwadze także obiekty z innych obszarów i miast, np. Kutna czy Zgierza, z uwagi na ich wartość zabytkową i zagrożenie zniszczeniem. Nie może więc dziwić fakt, że w programie

57 K. Zawistowicz-Adamska, *Park etnograficzny – muzeum pod otwartym niebem*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1959), t. I, s. 7-19; K. Zawistowicz-Adamska, J. Lech, *Łódzki park etnograficzny*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1964), t. VI, s. 35-52; J. Lech, *Inwentaryzacja budownictwa ludowego na terenie woj. łódzkiego (Założenia i stan badań)*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1962), t. IV, s. 89-110; tenże, *Z prac nad projektowaniem łódzkiego parku etnograficznego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1967), t. IX, s. 79-98; tenże, *Inwentaryzacja wyposażenia wnętrz wiejskich budynków mieszkalnych i pomieszczeń gospodarczych w łowickiem*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1967), t. XI, s. 205-219.

58 Zob. J. Lech, *Z prac nad projektowaniem łódzkiego parku etnograficznego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1967), t. IX, ryc. s. 85.

59 K. Zawistowicz-Adamska, J. Lech, *Łódzki park etnograficzny*, op. cit., s. 44-52, ryc. 1.

60 *Ibidem*, s. 49-52, ryc. 6-8.

Sieradzkiego Parku Etnograficznego miał znaleźć się obiekt z subregionu kutnowskiego sąsiadującego z łęczyckim, w postaci osiemnastowiecznego dworu z Miloniec⁶¹.

Dopiero w latach 80. Muzeum Okręgowemu w Sieradzu udało się przystąpić do aktywniejszych działań. Opracowano wtedy nowy program skansenu autorstwa Andrzeja Gólskiego⁶². Obecnie obok obiektów przeniesionych do istniejącego muzeum z terenu subregionu sieradzkiego można zobaczyć Dom Tkacza ze Zgierza z pierwszej połowy XIX stulecia, co wynika z wcześniejszych założeń programowych.

Przy okazji omawiania inicjatywy związanych z projektowaniem i budową muzeum na wolnym powietrzu, nie można pominąć faktu powstania „Zagrody młynarskiej” w Uniejowie. Została ona otwarta dla zwiedzających w 2012 roku w postaci zespołu muzealno-noclegowego. Zręby koncepcji merytorycznej założenia położył Filip Tomaszewski. Warto podkreślić fakt, że w ramach „Zagrody Młynarskiej” znalazły się dwa translokowane z terenu subregionu łęczyckiego młyny wietrzne. Pierwszy pochodzi ze Zbylczyc, drugi zaś z miejscowości Chorzepin.

W powyższym kontekście rzecz można, iż projektem urzeczywistniającym w pewnym stopniu wyżej opisane próby ekspozycji budownictwa chłopskiego z subregionu łęczyckiego jest zatem Obiekt Zamiejskowy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Co istotne, części etnograficznej, będącej przedmiotem niniejszego opracowania, towarzyszyć będzie również sektor archeologiczny⁶³. Będzie on składał się z pawilonu muzealnego, w którego wnętrzach zostanie udostępniona dla zwiedzających wystawa pt. „Początki Polski” oraz częściowo zrekonstruowane średniowieczne grodzisko w Tumie pod Łęczycą.

Na zakończenie warto również poświęcić kilka słów perspektywom dalszego rozwoju części etnograficznej Obiektu Zamiejskowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Celowe wydaje się dobudowanie kolejnych zagród ilustrujących warunki życia na wsi łęczyckiej, np. w okresie przelomu XIX i XX wieku oraz w drugiej połowie XX stulecia. Za naturalne należy również uznać powstanie w przyszłości sektora dworskiego. Pojawiliby się wtedy szansa na pełniejsze zilustrowanie prowadzonej na terenie subregionu łęczyckiego działalności przemysłowej w XIX i XX wieku. Mogłaby ona być zrealizowana poprzez translokację na teren muzeum dworskiej gorzelnii typu rolniczego. Innymi obiektami, które powinny znaleźć się w przyszłości w ramach Obiektu Zamiejskowego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, są murowany młyn motorowy z okresu międzywojennego oraz cegielnia z odtworzonym piecem typu polowego lub kręgowym typu Hoffmanna.

61 Z. Neymanowa, A. Korytowska, *Prace projektowe – studium programowe (technologia)*, Łódź 1972, s. 5, 13, 17 (maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu).

62 A. Gólski, *Założenia naukowo-programowe Sieradzkiego Parku Etnograficznego w Sieradzu*, Poznań 1984 (maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu).

63 Warto pamiętać, że już podczas opracowywania założeń Sieradzkiego Parku Etnograficznego we wczesnych latach 70. XX wieku planowano powstanie w jego ramach sektora archeologicznego i etnograficznego. Zob. Z. Neymanowa, A. Korytowska, *Prace projektowe – studium programowe (technologia)*, Łódź 1972, s. 10-18 (maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu).

Literatura

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych, *Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych*, sygn. 6966, k. 56-57.

Gólski Andrzej, *Założenia naukowo-programowe Sieradzkiego Parku Etnograficznego w Sieradzu*, Poznań 1984 (maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu).

Kopka Jan, *Kronika Ochotniczej Straży Pożarnej w Chorkach od 1918 roku*, Chorki 1996 (maszynopis w posiadaniu autora).

Neymanowa Zofia, Korytowska Anna, *Prace projektowe – studium programowe (technologia)*, Łódź 1972 (maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu).

Opracowania

Baranowski Bohdan, Baranowski Krzysztof, Krakowski Mirosław, Lech Andrzej, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*. T. IV, z. 6. *Powiaty Łęczyca i Poddębice – województwo łódzkie*, Ossolineum, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.

Baranowski Bohdan, Bartyś Julian, *Inwentarz dóbr Leźnica Mała w Łęczyckiem z 1811 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, (1960), R. VIII, nr 4, s. 519-544.

Baranowski Władysław, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*. T. IV, z. 7. *Powiaty Kutno i Skierniewice – województwo łódzkie*, Ossolineum, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974.

Baranowski Władysław, *Rękodzieło i przemysł wiejski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1976), t. XIX, s. 181-246.

Barówka Józef, *Z dziejów cukrowni Leśmierz*, „Notatki Płockie”, (1996), nr 2/167, s. 18-19.

Burszta Józef, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, Ossolineum, Wrocław 1958.

Chilczuk Michał, *Osadnictwo wiejskie Polski (formy i układy przestrzenne)*, PWN, Warszawa 1970.

Cisak Stanisław, *Środek Polski. Szkice z dziejów gmin: Bedlno, Bielawy, Góra św. Małgorzaty, Krzyżanów, Piątek, Zgierz, Marow*, Płock 2003.

Czuchryta Artur, *Przemysł rolno-spożywczy w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.

Dekowski Jan Piotr, *Ogólna charakterystyka Łęki*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 19-27.

Dekowski Jan Piotr. *Znaczenie terenów nadrzecznych i wodnych w życiu wsi łęczyckiej.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 71-110.

Dylik Jan. *Województwo ze stolicą bez antenatów.* PWN, Łódź 1971.

Dylikowa Anna. *Geografia Polski. Krainy geograficzne.* Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1973.

Eckert Marian. *Przemysł rolno-spożywczy w Polsce w latach 1918-1939.* Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1974.

Gajek Józef. *Kwestionariusz do badań nad budownictwem wiejskim.* (1958), PTL, Wrocław 1958, (Dodatek do „Ludu”, t. XLIV, s. 1-56).

Goldberg Jakub. *Osadnictwo ołęderskie w dawnym województwie łęczyckim i sieradzkim.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, (1957), Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 5, s. 67-110.

Grajnert Józef. *Notatki o wsi Topoli, położonej w powiecie Łęczyckim, gubernji Kaliskiej.* (1903), „Wisła”, t. XVII, s. 649-668.

Heck Roman. *Okres gospodarki czynszowej (od połowy XIII do schyłku XV w.).* [w:] *Historia chłopów polskich*, t. I, *Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej.* S. Inglot (red.), Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław 1970, s. 154-231.

Kielczewska-Zaleska Maria. *O typach sieci osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy.* „Przegląd Geograficzny”, (1965), t. XXXVII, z. 3, s. 457-480.

Lech Józef. *Inwentaryzacja budownictwa ludowego na terenie województwa łódzkiego (Założenia i stan badań).* „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1962), t. IV, s. 89-110.

Lech Józef. *Ludowa technika eksploatacji torfu w Łęczyckiem.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 111-156.

Lech Józef. *Z prac nad projektowaniem łódzkiego parku etnograficznego.* „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1967), t. IX, s. 79-98.

Lech Józef. *Inwentaryzacja wyposażenia wnętrza wiejskich budynków mieszkalnych i pomieszczeń gospodarczych w łowickiem.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, t. XI (1967), s. 205-219.

Lech Józef. *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1979), t. XX, s. 5-170.

Lechowa Irena. *Zabytki kultury ludowej z powiatu łęczyckiego w zbiorach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”. (1964), t. VIII, s. 235-249.

Masłowski Jerzy. *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej do roku 1370.* „Roczniki Historyczne”, (1937), R. XIII, s. 197-303.

Miszczyńska Elżbieta. *Pod wspólnym dachem. Tradycyjne budownictwo wiejskie.* [w:] *Na styku regionów. Dziedzictwo kultury ludowej województwa łódzkiego.* (red.) B. Kopczyńska-Jaworska, A. Nadolska-Styczyńska, A. Twardowska, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2007, s. 39-59.

Nowosz Witold. *Polowa uprawa roślin w Łęce.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, (1964), t. VIII, s. 29-44.

Nowosz Witold. *Tradycyjne gospodarstwo chłopskie i jego przemiany.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, t. XIX (1976), s. 85-180.

Paszkowska-Wróblewska Bożenna. *Tradycyjne budownictwo w Łęce.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, t. VIII (1964), s. 45-69.

Paszkowska-Wróblewska Bożenna. *Gliniane domy w Chorkach, pow. Łęczyca.* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, t. XIII (1969), s. 145-151.

Polna Malgorzata. *Zmiany lesistości Polski w latach 1990-2001.* „Acta Scientiarum Polonorum. Silvarum Colendarum Ratio et Industria Lignaria”, (2005), t. IV, z. 1, s. 51-60.

Tomaszewski Filip. *Kiedyś z wiatrem, dziś pod wiatr, czyli rzecz o losie wiatraków.* „Wędrownik”, (2009), R. LIII, nr 4, s. 11-14.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. (red.) F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. V, Warszawa 1884.

Świątkowski Henryk. *Łowickie chałupy XIX i pierwszej połowy XX wieku.* „Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie”, (1976), t. IX, s. 55-92.

Zawistowicz-Adamska Kazimiera. *Zakres badań etnograficznych nad regionem łódzkim. Osiągnięcia i postulaty badawcze.* „Prace i Materiały Etnograficzne”, t. XIII (1959), s. 11-18.

Zawistowicz-Adamska Kazimiera. *Park etnograficzny – muzeum pod otwartym niebem.* „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1959), t. I, s. 7-19.

Zawistowicz-Adamska Kazimiera, Lech Józef. *Łódzki park etnograficzny.* „Łódzkie Studia Etnograficzne”, (1964), t. VI, s. 35-52.

Peter Czepas
(Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź)

*Curricular requirements for the ethnographic section at the Branch Building
of the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź*

This article presents curricular requirements for the ethnographic section at the Branch Building of the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź. It will be located in Tum near Łęczyca.

The museum's curricular requirements were presented in a wider context taking into account natural conditions, development of settlement and the shape of the village, the state of research onto rural and industrial construction within the sub-region of Łęczyca.

The planned museum will include a rural homestead showing the conditions of life in the countryside of Łęczyca in the interwar period. The homestead will consist of three buildings of architecture, i.e. a dwelling house, a livestock building with a shed for turf and a barn. Such elements as a basement, a manure site, a well with a crane and a wicket gate will complement the entire architecture.

Buildings associated with rural industrial and craft activity will also be an integral part of the museum. These will include a windmill, an oil mill and a forge. The whole of the establishment will be complemented by compositions of natural and artificial greenery and buildings of sacred architecture.

The paperwork is finished with a review of previous initiatives in the field of open-air ethnographic museums created with a view to exhibit the architecture of the sub-region of Łęczyca.